

Chorwacki dramat wojenny

Antologija hrvatske ratne drame (1991.–1995.), ur. Sanja Nikčević,
Alfa d.d., Zagrzeb 2011, ss. 268

Wydana w 2011 roku *Antologija hrvatske ratne drame (1991.–1995.)* przygotowana przez Sanję Nikčević, chorwacką teatrolożkę, wykładowczynię uniwersytecką i krytyka teatralnego, ukazuje panoramę chorwackiego dramatu powstałego w czasie wojny w Chorwacji (1991–1995). Uwagę od razu przyciąga udana koncepcja graficzna książki, manifestująca m.in. wyglądem okładki – ukazującej wewnątrz zniszczonego w czasie bombardowania teatru w Osijeku – realistyczno-alegoryczny charakter umieszczonych w antologii tekstów.

Książkę otwiera wstęp, w którym autorka definiuje nadrzędną dla *Antologii* kategorię dramatu wojennego i uzasadnia poszczególne decyzje związane z wyborem tekstów. Po nim umieszczony został spis sztuk teatralnych wystawionych w latach 1991–2011, wraz z koniecznymi danymi na temat okoliczności ich realizacji scenicznej bądź radiowej. Zasadniczą zaś część publikacji stanowią teksty dramatów, ułożonych według porządku chronologicznego: *Dvije sestre* Nina Škrabe (1992); *Dobrodošli u rat* Davora Špišicia (1992); *Farsa od Gvere* Matka Sršena (1992); *Blueblanche, tango, rat* Katji Šimunović (1992); *Sveti Roko na brdu* Milana Grgicia (1992); *Živim* Lady Martinac/Snježany Sinovčić (1993); *Doviđenja u Nuštru* Gorana Tribusona (1994); *Tatarski biftek* Zvonimira Zoričicia (1994); *Srijemski put* Miroslava Mađera (1995); *Smrtonosni povratak* Zvonimira Majdaka (1995); *Deložacija* Miro Gavrana (1995); na końcu opatrzone notami biograficznymi o autorach.

Antologia ukazała się dwadzieścia lat po wybuchu wojny w Chorwacji. Wybór został dokonany ze sporego dystansu czasowego, zarówno względem odzwierciedlonej w tekstach dającej się usystematyzować i obiektywnie ująć rzeczywistości historycznej, jak i bardziej subtelnej i trudniejszej do uchwycenia rzeczywistości emocji i przeżyć osób zaangażowanych.

zowanych w tamte wydarzenia. Autorka kierowała się zasadą wyboru dramatów aktualnych i przedstawionych na scenie bądź w radiu podczas działań wojennych i wtedy też przez publiczność ocenianych i odbieranych. Jednak nadrzędnym kryterium decydującym o umieszczeniu poszczególnych tekstów w *Antologii* była obecność w nich tematu wojny, jako najważniejszego i dominującego elementu. Nie bez znaczenia okazała się także swego rodzaju produktywność sztuk, ich tematyczno-gatunkowy potencjał umożliwiający kontynuację i dalsze przekształcenia w obrębie np. charakterystyk bohatera i świata przedstawionego. *Antologija* jest zwiastunem kolejnych zapowiadanych książek, takich jak *Antologija poratne drame* oraz *Antologija poratne komedije*.

Z pewnością estetyczny eksperyment nie jest wyznacznikiem stanowiącym o charakterze zaprezentowanych sztuk. Wszystkie traktują o rzeczywistości skrajnie trudnej, w której twórcy i chorwacka publiczność nie zrezygnowali z tworzenia albo odwiedzania teatru, mimo realnego niebezpieczeństwa. Uczestnictwo w kulturze było formą stawiania oporu, przełamywania strachu, walką przeciwko redukcji potrzeb tylko do tych podstawowych, biologicznych. Spektakle w Osijeku, Zadarze, Zagrzebiu etc. przyciągały widzów, pomimo niesprzyjających i zagrażających bezpieczeństwu i życiu warunków (wojna czasem wdzierwała się bezpośrednio w tkankę sztuki, dosłownie przerywając spektakl i zmuszając publiczność do rozejścia się ze względu na zagrożenie bombardowaniem – tak było w przypadku chociażby dramatu Davora Špišicia). Jednak nie tylko sala teatralna była przestrzenią uczestnictwa w teatrze. Innym medium, umożliwiającym kontakt z aktualnie powstającymi dramatami, było radio. Część dramatów ujętych w antologii (siedem) miała swoją premierę na scenie, pozostałe (cztery) zrealizowane zostały jako sztuki radiowe.

Zaprezentowane dramaty funkcjonują w dwu wymiarach czasowych – jednym z nich jest czas, gdy powstawały, kondensowały i nazywały rzeczywistość, mobilizując przy tym i jednocząc publiczność i artystów, związanych wspólnym doświadczeniem. Drugim – teraźniejszość, w której można poddać je nie tylko oglądowi teoretycznemu czy krytycznemu, lecz także przekonać się o ich trwałych możliwościach katartycznych.

Istotną wartością książki jest to, że teksty w niej zebrane uzupełniają mapę europejskiego dramatu lat 90., sytuując się niejako na przeciwległym biegunie najbardziej wtedy ekspansywnych tendencji (*in-yer-face theatre*).

Dramaty należące do nurtu „reality drama”, charakteryzujące się wprawdzie trafną niekiedy diagnozą społeczną, często podnoszące wartość autoekspresji emocjonalnej do rangi najistotniejszego gestu twórczego, w końcu jednak budzą irytację i niedowierzanie. Chorwacki dramat wojenny ujmuje odbiorcę zasadnością i prawdziwością ukazywanych racji, dylematów, wiarygodnością motywacji postaci.

W dramacie *Dvije sestre* poruszone zostało zagadnienie wagi więzów rodzinnych i przyjacielskich, których trwałość wystawiona zostaje na próbę w warunkach konieczności określenia się pod względem światopoglądowym i politycznym. Sfera uczuć rodzinnych przenika się ze sferą wyborów motywowanych pragmatycznie bądź ideowo, jednak narastający pomiędzy ludźmi dystans nie jest niemożliwy do pokonania, dzięki dobrej woli i świadomości wspólnoty biografii („Otkucavaju nam zadnje minute. Razgovarajmo o nečem ljepšem, o nečem što nas spaja, ne o onom što nas razdvaja”, s. 7). *Dobrodošli u rat* Davora Špišića poprzez odniesienia do popularnych wytworów kultury masowej dostarcza refleksji nad parawirtualnym charakterem wydarzeń, rozgrywających się jednak w świecie realnym. *Farsa od gvere* Matko Sršena, podobnie jak *Dvije sestre*, jest dramatem, w którym oglądowi poddana została relacja dwu postaci, tym razem mężczyzn. Dubrownik z „turystycznej metropolii” (s. 43) zamienia się w „światowe centrum turystyki wojennej” (s. 43), a postaci o różnym statusie społecznym, zbliżone wiekiem i połączone także wątkiem osobistym, giną w ataku artyleryjskim. *Blueblanche, tango, rat* to sztuka radiowa, w której na plan pierwszy wybija się muzyka, a zwłaszcza motyw tanga. Bohaterkę przygotowującą referat konferencyjny ogarnia nagła melancholia. Źródłem smutku nie jest jednak iluzyjny świat dramatu, którym się zawodowo zajmuje, lecz realność rozpoczynającej się wojny. Płaszczyzna artystycznego doświadczenia i obserwacji aktualnych wydarzeń przenikają się, stwarzając przestrzeń dla „prywatnego gestu”. *Sveti Roko na brdu*, którego akcja rozgrywa się w okolicach Zadaru, nastrojem i tonem kontrastuje z poprzedzającym go tekstem. W warunkach zagrożenia bohater sztuki, ksiądz, bardziej troszczy się o zachowanie tradycji, rytuału w sprawowaniu opieki nad świątynią, niż o własne życie. Jego prostota i wiara w nietykalność podstawowych wartości jest niezachwiana, jednak ów idealizm skonfrontowany zostaje z brutalnym działaniem agresora. Świat odwiecznych wartości, obyczajów, codziennej troski, jednym słowem

ładu i harmonii, jest bezwzględnie niszczone. Akcja *Živim* dzieje się w Splicie. Marzenia Grofa o nagraniu własnej płyty niszczy wezwanie na front i zdrada przybyłego zza granicy brata, który przywłaszcza sobie jego piosenkę. Społeczność miejska, ważny bohater zbiorowy, po rozproszeniu wykazuje dążenie i zdolność do reintegracji. *Doviđenja u Nuštru* jest dramatem, w którym postaci dziennikarza zagranicznego i młodego chłopaka szukającego swojego dziadka łączy chorwackie pochodzenie i emigrancka biografia. Dziennikarz przyjeżdża do ogarniętej wojną Chorwacji właściwie tylko po to, by uniknąć przesunięcia w amsterdamskiej gazecie, w której pracuje, do działu plotek i skandali. Nieoczekiwane spotkanie z chłopakiem sprawia, że człowiek kulturowo i mentalnie oddalony od kraju swego pochodzenia, dostrzega związek z miejscem, w którym się znalazł. *Tatarski biftek* to „męska” sztuka, w której poruszony został problem motywacji skłaniających mężczyzn do wstępowania w szeregi ochotników, obrońców ojczyzny. Okazuje się, że nie zawsze są one wzniosłe, a bohater niekoniecznie przypomina pomnik. Dramat *Srijemski put* podejmuje temat migracji, poszukiwania domu, wyboru między dobrem osobistym a wspólnym. *Smrtonosni povratak* to historia człowieka, który w bombardowaniu stracił swoją rodzinę. W Zagrzebiu, dokąd przybywa po zniszczeniu przez Serbów jego domu, nawiązuje kontakt z mafią. Bohater staje się zakładnikiem przestępczego układu, z którego nie ma szans się wyłamać. *Deložacija* to świetnie napisana komedia, pokazująca, jak mieszkający w Zagrzebiu Chorwat ze zdumieniem odkrywa, że do jego mieszkania wprowadziła się obca kobieta, twierdząca, że teraz to ona zajmować będzie jego lokum. Sztuka dotyka aktualnego wówczas problemu przemieszczeń ludności i związanego z nimi chaosu.

Chorwacki dramat wojenny, jak widać na przykładzie włączonych do *Antologii* tekstów, nie jest pozbawiony wewnętrznej różnorodności, widocznej chociażby w obrębie gatunku (komedia, musical, spektakl radiowy). Różny jest także stopień demonstrowanego przez autorów dystansu bądź zaangażowania w modelowanie kształtu świata przedstawionego i rządzących nim reguł. Wspólny okazuje się natomiast krąg dominujących motywów, jak poszukiwanie i utrata domu (w tym także dążenie do ocalenia świątyni, będącej zarazem także domem szerszej zbiorowości), czy droga do poznania i określenia różnie ujmowanej tożsamości. Ilustrująca ten proces sytuacja rozpadu i naprawy więzi rodzinnych i społecznych, tak

wyrazista i na różne sposoby powtarzająca się w ukazanych w książce dramatach, uzupełniona została refleksją nad rolą środków masowego przekazu w opisywanym tu świecie dzieł literackich i filmowych.

Można sobie wyobrazić, że możliwy zarzut kierowany pod adresem zamieszczonych w *Antologii* tekstów dotyczyć będzie stosowanego przez niektórych autorów rozwiązania polegającego na wprowadzaniu szczęśliwego zakończenia konfliktu, możliwego dzięki finalnemu rozpoznaniu bycia „po tej samej stronie” (np. *Deložacija, Dvije sestre*), albo przyjęciu pozytywnego programu dalszego działania (np. *Srijemski put*). Swoisty dydaktyzm niektórych spośród włączonych do zbioru tekstów wydaje się jednak zrozumiały i nie umniejsza ich estetycznych i poznawczych walorów. Budowaniu świata nieco wyidealizowanego, jednoznacznego w swym moralnym wydźwięku towarzyszy przecież także ukazywanie skomplikowanych wyborów ludzkich, a więc postaci w działaniu, którymi kierują nie tylko krystalicznie czyste intencje i szlachetne pobudki.

Antologija Sanji Nikčević, prezentująca wybór interesujących, poruszających, zabawnych i skłaniających do refleksji utworów, jest książką wartą także przetłumaczenia. Przedstawienie jej kręgowi odbiorców szerszemu niż tylko specjalistyczny przyczyniłoby się do promowania stosunkowo słabo w Polsce znanego dramatu chorwackiego, którego treści związane z najnowszą historią Chorwacji czytelnik/widz miałby szansę skonfrontować z wytworzonym i utrwalonym przez media obrazem ostatniego konfliktu zbrojnego na terenie byłej Jugosławii.

Lidia Nowicka-Comber